

General-pukovnik
BOŠKO ŠILJEGOVIĆ

Operacije Četvrte armije na primorskom pravcu

U završnoj ofanzivi Jugoslovenske armije, marta 1945. godine, Četvrta armija je dobila izuzetno značajan i delikatan političko-strategijski zadatak — osloboditi Istru, Slovenačko primorje i Trst. U razgovorima između druga Tita i feldmaršala Aleksandera, krajem februara u Beogradu, dogovoreno je da jedinice Četvrte armije otpočnu operacije prema Lici, Gorskom kotaru i Kvarnerskim otocima najkasnije do 30. marta, da time privuku na sebe nemački 97. armijski korpus iz Istre i Slovenačkog primorja i olakšaju ofanzivu anglo-američkih trupa u severnoj Italiji. Feldmaršal Aleksander je obećao da će snagama predviđenim za tu operaciju pružiti materijalnu pomoć.

Pred frontom Četvrte armije, koja je na dan formiranja imala oko 70.000 boraca, nalazile su se dvostruko jače neprijateljeve snage: dva kompletna nemačka korpusa (15. brdski i 97. armijski) i mnoštvo kvislinških jedinica. Ta činjenica i priroda dobijenog zadatka uslovili su i osnovnu operativnu ideju ofanzive: neprijatelja ne potiskivati frontalnim dejstvima, već lomiti njegovu odbranu i uništavati živu silu primenom operativno-taktičkih postupaka (obuhvata, obilazaka, ubacivanja i gonjenja) koji daju najveće efekte i koji omogućavaju najbrže prodiranje naših snaga ka severozapadnim granicama zemlje. To je podrazumevalo i energična dejstva jedinica u pozadini neprijateljevog rasporeda i usklađivanje njihovih operativno-taktičkih postupaka sa prodorom Četvrte armije.

Operacijski plan Četvrte armije

Početkom marta 1945. godine Štab Četvrte armije definitivno je utvrdio plan napadnih operacija, čija se osnovna ideja sastojala u sledećem: glavnim snagama Armije probiti front u Lici, a zatim energičnim dejstvima izvršiti prodor ka severozapadu i osloboditi Istru, Slovenačko primorje i Trst. Glavni udar naneti pravcem: Gospić — Otočac — Senj — Rijeka — Trst. Jedinicama Četvrte armije najaktivnije će sadejstvovati naše snage u neprijateljevoj pozadini.

Ofanziva je izvedena u dve uzastopne operacije. Prva, ličko-primorska, trajala je od 20. marta do sredine aprila i u njoj je uništena glavnina nemačkog 15. brdskog korpusa, a oslobođeni su Lika, Gorski kotar i Hrvatsko primorje. Druga, riječko-tršćanska, predstavljala je nastavak prethodne, a trajala je do sredine maja, odnosno do ostvarenja strategijskog zadatka — oslobođenje Istre, Slovenačkog primorja, Trsta, izbijanja u dolinu Soče i u Korušku i razbijanja i zarobljavanja glavne neprijateljeve grupacije na toj teritoriji.

Na primorskom krilu fronta Četvrte armije dejstvovala je i Jugoslovenska mornarica sa oko 14.000 ljudi, 74 naoružana broda i patrolna čamca, 24 parobroda i oko 300 motornih jedrenjaka i pomoćnih brodova razne veličine i namene. Mornarica je dobila složen zadatak — obezbediti sadejstvo sa jedinicama Četvrte armije u ostrvskom i obalskom području i organizovati snabdevanje i dotur morem iz pozadine na front. Za neposredno sadejstvo sa jedinicama Četvrte armije određena je Pomorska komanda severnog Jadrana, pojačana svim raspoloživim sredstvima Mornarice, koja je operativno potčinjena Štabu Armije. Za oslobođenje ostrva razrađeni su posebni planovi. Prema tim planovima, Pomorska komanda severnog Jadrana (Kvarnerski pomorski sastav i Kvarnerski odred mornaričke pešadije) trebalo je da sadejstvuje jedinicama Četvrte armije prilikom izvođenja desanata na ostrva Pag, Rab, Krk, Cres i Lošinj i prilikom iskrcavanja na istočnu obalu Istre.

Dejstva Četvrte armije u završnim operacijama podržavala je i avijacija iz sastava Balkanskog vazduhoplovstva (Balkan Air Force — BAF). Naime, Prva i Druga eskadrila NOVJ bile su u sastavu 281. vinga BAF kao 352. i 351. »Jugoslav skvadron« i dejstvovala isključivo na jugoslovenskom ratištu. Pored njih, u vazduhoplovnoj podršci učestvovala su i tri britanska skvadrona 281. vinga. Naše eskadrile, iako naoružane relativno zastarelim tipovima aviona

»spitfajer« i »hariken MK IV«, zahvaljujući požrtvovanju i zalaganju tehničkog osoblja i hrabrosti pilota, bile su uvek na prvom mestu po koeficijentu iskorišćenja aviona.

Radi sadejstva sa jedinicama Četvrte armije, Glavni štab NOV Hrvatske naredio je sredinom marta Štabu Četvrtog korpusa da odmah uspostavi radio-vezu sa Štabom Armije i da grupiše Sedmu i Osmu diviziju na prostoru Rakovica — Cazin — Slunj, a deo snaga 34. divizije da prebaci iz Pokuplja u Baniju, radi osiguranja dejstva Sedme i Osme divizije od neprijatelja iz tamošnjih garnizona.

I

LIČKO-PRIMORSKA OPERACIJA

Ličko-primorska operacija je otpočela 20. marta u 6 sati. U prvoj etapi, do 28. marta, jedinice Četvrte armije i Četvrtog korpusa oslobodile su istočnu Liku i Bihać i neprijatelju nanele osetne gubitke. Oslobođenjem Bihaća, razbijanjem i gotovo potpunim uništenjem nemačke 373. legionarske i 10. ustaško-domobranske divizije, odbrambeni sistem nemačkog 15. brdskog korpusa bio je potpuno narušen. To je omogućilo jedinicama Četvrte armije da pristupe izvršavanju sledećih zadataka. Do 3. aprila armija se pregrupisala i 4. aprila ponovo prešla u napad. U drugoj etapi ona je probila front neprijatelja na liniji Vrhovine — Gospić — Karlobag — Pag.

Na desnom krilu armijskog rasporeda napadala je 19. udarna divizija. Ona je 4. i 5. aprila oslobodila Ramljane, Vrhovine, Gacko polje i izbila na položaje u neposrednoj blizini Otočca. U širem rejonu Perušića jedinice 13. udarne divizije napale su i razbile posadu garnizona i već 4. aprila oslobodile su Perušić.

Pred frontom 26. i 20. divizije, od Ličkog Osika do Brušana, nalazilo se nekoliko uporišta; najjače i najveće bilo je ono u rejonu Gospića. Energičnim dejstvima obe divizije i jedinica koje su ih podržavale oslobođeni su 4. aprila Lički Osik, Lički Novi i više drugih mesta, što je prisililo razbijene i demoralisane neprijateljeve snage da se povlače prema Velebitu. Time je put prema Senju bio potpuno otvoren.

Jedinice 9. divizije, u sadejstvu sa snagama Pomorske komande severnog Jadrana, podržane britanskom eskadrilom aviona »spitfa-

jer«, baterijom haubica i sa dva broda za artiljerijsku podršku, dejstvujući u priobalskom delu opštim pravcem Lukovo Šugarje — Karlobag — Jablanac, oslobodile su 4. i 5. aprila Baške Oštarije, Karlobag i ostrvo Pag, i time omogućile snabdevanje jedinica Četvrte armije pomorskim putem.

Sadejstvujući snagama Četvrte armije, jedinice Sedme divizije Četvrtog korpusa izbile su 5. i 6. aprila širokim frontom na komunikaciju Ogulin — Brinje. Time su neprijateljeve snage u Lici odsečene od Karlobaga, a teritorije Gorskog kotara i Slovenije definitivno su povezane sa ostalom slobodnom teritorijom. Time je omogućen manevar u neprijateljevu duboku pozadinu, pravcem Drežnica — Jasenik — Lokve.

Oslobođenjem Otočca neprijatelj je odbačen na komunikaciju Žute Lokve — Senj, bez izgleda da se probije prema Karlovcu i Ogulinu. Manji delovi, koji su odstupali pred jedinicama 26. i Devete divizije, nisu imali nikakvog izgleda na uspešnu odbranu. Situaciju na tom pravcu mogla je da popravi jedino 237. divizija 97. armijskog korpusa, ali njeno angažovanje nije bilo predviđeno na operativnom području 15. brdskog korpusa. Nemačka 104. lovačka divizija odustala je 5. aprila od pokreta prema Otočcu i kretala se prema Karlovcu, vodeći teške borbe protiv jedinica Četvrtog udarnog korpusa.

U takvoj situaciji komandant nemačke 392. legionarske divizije, general-lajtnant Mikl (Mickl), zatražio je odobrenje od komandanta 15. brdskog korpusa generala Fena (Fehn) da se sa ostacima svoje divizije pod borbom povuče pravcem Novi — Crikvenica — Hreljin i spoji sa 97. armijskim korpusom. Taj predlog komandant 15. brdskog korpusa je energično odbio, jer je još od ranije postojalo naređenje komandanta Jugoistoka da se ličko-goranski operativni pravac zatvori po svaku cenu zbog opasnosti od upada Četvrte armije u slobodan operativni prostor severne Like i Gorskog kotara, odakle su se otvarali pravci za dejstvo na sve strane. Zbog toga je naredio da 392. legionarska divizija nastavi borbe na položajima na kojima se zatekla, a da Vratnik (kod Senja) drži po svaku cenu. Takvo naređenje komandanta 15. korpusa očigledno nije odgovaralo stvarnoj situaciji; išlo je naruku ideji Štaba Armije da se neprijatelj uništi i obuhvatima i obilascima, a ne da se frontalno potiskuje na sledeće položaje.

Nastavljajući dejstva prema usvojenoj ideji manevra, Štab 26. divizije je odlučio da 9. aprila napadne neprijatelja u Senju u sadejstvu sa jedinicama 19. divizije. Već oko 9 sati jedinice 29. divi-

zije izbile su u rejon Vratnika, pred spoljnu odbranu Senja, i u žestokoj borbi oslobodile su ga do 18 sati. U borbama za oslobođenje Senja dovršeno je uništenje nemačke 392. legionarske i 11. ustaško-domobranske divizije. Samo manji delovi uspeali su da se probiju ka Sušaku.

Za to vreme jedinice Devete divizije oslobodile su Jablanac (8. aprila), a četiri dana kasnije (12. aprila), u sadejstvu sa Pomorskom komandom severnog Jadrana, izvršile su desant na ostrvo Rab i oslobodile ga. Na desnom krilu Četvrte armije, 13. divizija je 10. aprila oslobodila Josipdol i Ogulin, a 13. aprila Tounj i Dubrave, i nastavila dejstva prema Generalskom Stolu.

Jedinice Četvrtog udarnog korpusa su za to vreme obezbeđivale desno krilo Četvrte armije. Vodile su teške borbe protiv nemačke 104. lovačke divizije, a i protiv snaga u Primišlju, koje su imale zadatak da prihvate tu diviziju.

Oslobođenjem Novog i Crikvenice i izbijanjem na liniju Delnice — Lokve — Kraljevica — Rab, Četvrta armija je izvršila zadatak predviđen za ličko-primorsku operaciju. Gotovo u celini je uništen nemački 15. brdski korpus i oslobođeni su Lika, Gorski kotar i Hrvatsko primorje, a i ostrva Pag i Rab. Time su stvorene mogućnosti za izvršenje krajnjeg zadatka — oslobođenje Istre, Trsta i Slovenačkog primorja i izbijanje u dolinu Soče.

Vazduhoplovna podrška operacije otpočela je zahtevom Štaba Četvrte armije da se izviđaju komunikacije Bosanski Novi — Gospić — Otočac — Ogulin i Otočac — Vrhovine — Babin Potok, i dejstvuje po uočenim ciljevima i vojnim objektima u Slunju, Kostajnici, Sisku, Karlovcu, Otočcu, Ogulinu, Gospiću, Ličkom Osiku i drugim mestima. Po meri nastupanja jedinica Četvrte armije, Prva i Druga eskadrila NOVJ dejstvovala su i po drugim objektima (Bihać, Žegar, Perušić, Cazin, Ostrožac, Pag, Krk, Lošinj, Cres, Sušak, i dr.).

Vazduhoplovna podrška operacije realizovana je sa oko 300 avio-poletanja Prve i Druge eskadrile NOVJ, ne računajući naprezanja drugih skvadrona 281. vagna BAF-a. Efekti dejstva su bili značajni, ali do sada nisu utvrđeni stvarni rezultati. Ako se ima u vidu da Prva eskadrila nije dejstvovala od 7. do 15. aprila, jer se u to vreme sa Visa prebazirala na aerodrom Prkos (kod Zadra), efekti dejstva avijacije bili su impresivni, naročito moralni i psihološki.

Borbe na prilazima Rijeci

U zoru 16. aprila Četvrta armija je izbila na bivšu jugoslovensko-italijansku granicu i našla se ispred neprijateljevih utvrđenih položaja na liniji Snežnik — Rječina — Rijeka. Bio je to, u stvari, glavni odbrambeni pojas nemačkog 97. korpusa (tzv. linija Ingrid, odnosno bivša italijanska pogranična utvrđenja, izrađena kao stalna fortifikacija), čija je žilavost osetno povećana izgradnjom velikog broja novih utvrđenja polustalne i poljske fortifikacije. Glavne snage korpusa angažovane su na odseku pl. Snežnik — Rijeka, a slabije — na jadranskim otocima i u Istri.

Na osnovu direktive Generalštaba Jugoslovenske armije od 14. aprila, kojom je Štabu Armije naređeno da odmah nastavi energičan i brz prodor na zapad, Štab Armije je već narednog dana dostavio Generalštabu Jugoslovenske armije svoj plan daljih dejstava. Predloženo je da se operacije produže pravcima Sušak — Trst — Gorica i Krk — Cres — Istra, uz istovremeno ubacivanje delova 43. divizije prema Istri obilaznim pravcem. Desni bok Armije, prema dolini Une i Karlovcu, i dalje bi obezbeđivao Četvrti udarni korpus, a prema Kupi jedinice 20. divizije, koje su uz to dobile zadatak da stupe u vezu sa Sedmim korpusom. S obzirom na to da su snage nemačkog 97. korpusa bile razvučene po celoj Istri i Slovenačkom primorju, Štab Četvrte armije je odlučio da, bez većeg pregrupisanja, širokim frontom prodre u Istru.

Štab Četvrte armije je pravilno postupio kada je doneo odluku da odmah produži operacije, jer je time Nemcima onemogućeno da potpuno organizuju odbranu na glavnom pojasu. Pravac glavnog udara Četvrte armije usmeren je levim krilom — priobalskim pojasom i ostrvima. Na tom pravcu su angažovane tri divizije (9, 19. i 26) sa pojačanjima, ispred kojih su se nalazile glavne neprijateljeve snage.

U toku 17. aprila jedinice 11. korpusa uspele su da proteraju neprijatelja iz uporišta u Lokvama i iz rejona Mrzle Vodice prema Gornjem Jelenju. Te borbe 11. korpusa bile su od velikog značaja, jer su obezbeđivale desni bok 19. divizije, koja se nalazila na pravcu glavnog udara Četvrte armije, u napadu prema Rijeci. Ojačana 19. divizija napala je neprijatelja na odseku Fužine — Plase 17. aprila u 6.30 sati i već u toku dana nanela mu teške gubitke; oslobođeni su Fužine, Hreljin i Kraljevica, a neprijatelj je primoran da se povuče na liniju Lakovica — Svib — Glavčina — zapadno od Crnog vrha.

Brzi prodor glavnih snaga Četvrte armije pravcem Gospić — Otočac zahtevao je neodložno oslobađanje luke Senj, koju je trebalo što pre urediti kao bazu za snabdevanje Armije. Oslobođenjem Senja i ostrva Raba luka se nije mogla trajno i sigurno koristiti sve dok se neprijatelj nalazio na ostrvu Krku, odakle je mogao da luku drži pod efikasnom artiljerijskom vatrom, i time onemogućiti ili bar oteža pomorski saobraćaj. Pomorski saobraćaj u tom periodu bio je od posebnog značaja za operacije Četvrte armije i zbog nedovoljnog broja transportnih sredstava i zbog mogućnosti da neprijatelj ugrozi naše suvozemne komunikacije. Sve je to nalagalo što hitnije pripremanje i izvođenje pomorskog desanta na ostrvo Krk, na kojem se nalazila snažna neprijateljeva posada, jačine od oko 800 vojnika, sa 20 topova raznih kalibara, četiri minobacača i 34 mitraljeza.

Iskrcavanje na Krk izvršeno je noću 16/17. aprila, a napad na pojedina neprijateljeva uporišta otpočeo je u 8.30 sati. Borbe su vođene do 20 sati, kada je slomljen otpor u Omišlju.

U toku 17. aprila zauzet je prvi pojas odbrane nemačkog 97. korpusa gotovo na celom odseku od Mrzle Vodice, preko Kreljina, do mora i ostrva Krka. Ojačana nemačka 237. pešadijska divizija pretrpela je osetne gubitke i više nije bila u stanju da za duže vreme uspori nadiranje jedinica Četvrte armije.

Oslobodenje Bakra i Sušaka

Na odseku 19. divizije borbe su nastavljene 19. aprila. Neprijatelj je pružao ogorčen otpor, pokušavajući da snažnom i preciznom artiljerijskom i minobacačkom vatrom spreči prodor jedinica 19. divizije, ali mu to nije pošlo za rukom.

Divizija je uspela da odbaci neprijatelja na ranije pripremljene položaje Svib — Krasica — Rebar. Ubrzo je oslobodila Bakar i već 19. aprila uveče izbila na liniju Grobničko Polje — Cernik — Orlovac — Veternice — Točila — leva obala Martinšćice.

Razmatrajući situaciju na kraju dana, Štab 19. divizije je došao do zaključka da neprijatelj više nije u situaciji koja bi mu omogućila uspešnu odbranu Sušaka, a pogotovo aktivnu odbranu Rječine. Zbog toga je doneo odluku da 20. aprila produži dejstva radi oslobodenja Sušaka i odbacivanja neprijatelja na desnu obalu Rječine, čime bi stvorio mostobran za napad na Rijeku. Borbe su ubrzo otpočele na celom frontu divizije i već u prvim večernjim

časovima divizija je forsirala Rječinu i proširila mostobran, nadirući ka jugoistočnim padinama Kopice i Lubana. U noći 20/21. aprila vođene su ogorčene borbe na tom prostoru, nakon kojih je 14. brigada uspela da na juriš osvoji Luban (tt 499), što je neprijatelj pokušao svim silama da onemogući uočavajući značaj Lubana, kao taktičkog ključa koji dominira svim položajima u tom rejonu. Istovremeno je i Peta brigada, ojačana tenkovskim bataljonom, produžila napad u pravcu Ključ — Orlovac — Veternice i već do 11 sati prisilila neprijatelja da se povuče u pravcu Trsata, nanevši mu pretходно osetne gubitke. Na položajima severoistočno od Trsata vođene su borbe do kasno uveče, a kada je u 22 sata preduzet opšti juriš, neprijatelj se ubrzano povukao u pravcu Sušaka. Borbe za grad su nastavljene i narednog dana. Posle žestokih uličnih borbi, 21. aprila u 14 sati, Sušak je oslobođen.

Oslobođenje Cresa i Lošinja

Posle oslobođenja Raba i Krka, neprijateljeve posade na Cresu i Lošinju mogle su očekivati skori desant jedinica Četvrte armije i na ta ostrva. Međutim, pošto su Cres i Lošinj predstavljali poslednje položaje u odbrani istarskog poluostrva, neprijatelj je namera-
vao da ih uporno brani i tako spreči desant i prodor jedinica Jugoslovenske armije u Istru, ali za to nije odvojio odgovarajuće snage. Na oba ostrva ukupno je imao oko 1.400 vojnika i 57 topova, od kojih 23 protivavionska i veći broj automatskog oružja.

Prema planu Štaba Devete divizije, desant na Cres i Lošinj trebalo je izvršiti sa ostrva Raba. Za izvođenje desanta Anglo-Amerikanci su stavili na raspolaganje i pet velikih invazionih brodova, pa je zato predviđeno istovremeno iskrcavanje svih trupa u uvale Cresa, Koromačna i Galboka, a za dva bataljona Kvarnerskog odreda mornaričke pešadije na najjužniji deo ostrva Lošinj — rt Krivica. Sve jedinice predviđene za desant ukrcane su u brodove 19. aprila posle podne i u prvi sumrak su isplovile prema određenim rejonima desantiranja. Iskrcavanje je završeno 20. aprila oko 2 sata, po planu i neometano od neprijatelja. Na oba ostrva iskrcano je 4.586 boraca. Posle iskrcavanja u uvalu Galboka, Treća dalmatinska brigada je nastupala prema M. i V. Lošinju, sa rta Krivice prema V. Lošinju nastupao je Kvarnerski odred mornaričke pešadije, a Druga dalmatinska proleterska brigada se iskrcala u uvali Koromačno, a zatim krenula glavnom komunikacijom prema gradu Cre-

su. Ostrvo Lošinj je oslobođeno istog dana, a ostrvo Cres sutradan, izuzev krajnjeg severnog dela, odakle se neprijatelj u toku noći 21/22. aprila prebacio u Istru borbenim čamcima.

II

RIJEČKO-TRŠČANSKA OPERACIJA

Uspešnim dejstvima jedinica Četvrte armije i njihovim daljim nadiranjem prema Rijeci direktno je ugrožen desni bok nemačke Grupe armija »E«. Pošto se u međuvremenu raspao i 15. brdski korpus, a snage Grupe armija »E« angažovane na ostalim delovima jugoslovenskog ratišta, nemačka Vrhovna komanda je 25. aprila prepotčinila 97. armijski korpus iz Grupe armija »C« u sastav Grupe armija »E«. Privukavši 97. armijski korpus na sebe, Četvrta armija je ujedno olakšala situaciju saveznicima u severnoj Italiji.

Nemački 97. armijski korpus imao je zadatak da zadrži nastupanje naših snaga prema Istri i Slovenačkom primorju, pri čemu su mu morale sadejstvovati i sve nemačke i kvislinške formacije na tom području. Tako su se na frontu od Novog Mesta do Rijeke, u drugoj polovini aprila, našle neprijateljeve snage ukupne jačine od oko 93.000 vojnika: 135 bataljona, 100 baterija topova, 60 tenkova i 15 oklopnih automobila. Angažovanjem svih raspoloživih snaga protiv Četvrte armije, Nemci su želeli da se ona zaustavi po svaku cenu da bi se Anglo-Amerikancima ostavio otvoren put u Slovenačko primorje i Istru.

Generalštab Jugoslovenske armije je 20. aprila naredio Štabu Četvrte armije da ubrza nadiranje prema Trstu. Radi toga je stavio pod njegovu komandu i 29. udarnu diviziju i hitno je uputio prema Bihaću, a Glavnom štabu Slovenije je naredio da Deveti korpus orijentiše prema jugu i ka Trstu, a da lakopokretne delove usmeri u rejon Trsta, kako bi mogli što pre da upadnu u grad. Sličan zadatak postavljen je i Četvrtoj armiji.

Pokušaj jedinica Četvrte armije da 21. aprila probiju neprijateljev glavni odbrambeni pojas početnim rasporedom nije ostvaren, jer je neprijatelj uspeo da na odsek Gomanjce — Klana privuče sveže snage. Štab Armije je zaključio da će neprijatelj zatvoriti pravce između Snežnika i Jadranskog mora svim raspoloživim snagama, jer su već dotadašnje borbe pokazale da se ti položaji ne mogu probiti ni lako ni brzo. Za to su bile potrebne znatno jače snage i sredstva, veće žrtve i duže vreme. Pošto su Anglo-Amerikanci iz severne Italije, takođe, nadirali prema Trstu, vremena nije

bilo na raspolaganju, a nije se smelo ni zakasniti sa oslobodjenjem Trsta. U političkim i vojnim razgovorima sa zapadnim saveznicima videlo se da oni žele uspostaviti staru granicu između Italije i Jugoslavije. To bi značilo da sve žrtve i patnje naroda Istre i Slovenačkog primorja i njihova borba u drugom svetskom ratu neće uroditi plodom i da će ostati bez rezultata za koje su se borili. Te i mnoge druge okolnosti imao je, očigledno, u vidu drug Tito, jer je odmah nakon povratka iz zvanične posete Sovjetskom Savezu, 22. aprila, razmotrio i odobrio plan operacija Četvrte armije. Istovremeno je ukazao na to da je za brzo oslobodjenje Trsta neophodno ojačati desnu armijsku kolonu (20. diviziju), da na pravcu od Broda prema Ložu treba uputiti 29. diviziju, a glavninom Sedmog korpusa dejstvovati pravcem Kočevje — Stari Trg radi sigurnog obezbeđenja desnog boka. Tako bi snage Četvrte armije imale slobodan manevarski prostor prema Trstu.

Na osnovu pomenutih upozorenja Vrhovnog komandanta i sopstvene procene situacije, Štab Četvrte armije je 22. aprila odlučio da: ojača snage na krilima Armije prvenstveno tenkovima i artiljerijom; 20. diviziju uputi pravcem Prezid — Mašun — Knežak; probije taktičku dubinu neprijateljeve odbrane i oslobodi Šent-Peter i Ilirsku Bistricu, a zatim obrazuje motorizovanu pokretnu grupu i uputi je u napad na Trst sa jugoistočne strane; Devetu diviziju i Kvarnerski odred mornaričke pešadije iskrca sa ostrva Cresa i Lošinja u Istru, sa zadatkom da delom snaga izbiје na greben Učke i tako dovede u operativno okruženje neprijatelja na prostoru Rijeka — Klana — Rupa, a Kvarnerski odred mornaričke pešadije usmeri na komunikaciju Pazin — Pula, radi obezbeđenja levog boka divizije; 13. diviziju pomeri ispred Klane udesno od 26. divizije i nastavi nadiranje ka Ilirskoj Bistrici. Odlučeno je, takođe, da 26. divizija hitno prikupi sve snage i u sadejstvu sa 13. divizijom oslobodi Klanu, nastavi nadiranje pravcem Klana — Lipa — Šapjane — Podgrad, da glavnina 19. divizije dejstvuje prema Kastvu i Rijeci i operativno okruženje neprijatelja pretvori u taktičko, te da se glavnina 43. divizije, bez teškog naoružanja, što brže probije kroz neprijateljev raspored u Istru, gde se već nalazila njena treća brigada, i da dejstvuje u pravcu Trsta.

Odluka Štaba Četvrte armije bitno je izmenila dotadašnji operacijski plan. Događaji koji su zatim usledili pokazali su koliko je bila svrsishodna intervencija druga Tita da se deo snaga odmah uputi preko Mašuna, u to doba još pod snegom. Ne očekujući na tom pravcu jače snage, posebno ne tenkovske i motorizovane, neprijatelj je taj pravac zatvarao slabijim delovima.

Razvoj događaja kod Klane i na Rječini potvrdio je procenu Štaba Četvrte armije da će nemački 97. armijski korpus, osloncem na prirodno jake i fortifikacijski utvrđene položaje, pokušati po svaku cenu da spreči prodor glavnih snaga Četvrte armije u Slovenačko primorje i prema Trstu. Jedino je bilo neizvesno kako će svaka strana da proceni grupisanje snaga protivnika. Štab 97. korpusa pretpostavljao je, naime, da se jače snage Četvrte armije neće probijati ka Šent-Peteru i Ilirskoj Bistrici preko pl. Pivke, pa je u skladu sa takvom procenom grupisao svoje glavne snage između Snežnika i mora, što se u osnovi podudaralo i sa pretpostavkama Štaba Četvrte armije. Prateći razvoj operativne situacije na pravcima dejstva Četvrte armije, Vrhovni komandant Jugoslovenske armije došao je do zaključka da treba hitno učiniti određene korekcije u operacijskom planu Četvrte armije. Naredio je Štabu Armije da ubrza pokret 29. divizije prema frontu, a istovremeno ga je obavestio da će za 4—5 dana u sastav Četvrte armije uputiti i jednu diviziju Četvrtog korpusa.

Postupajući prema naređenju Vrhovnog komandanta, Štab Armije je odlučio da frontalnim dejstvom veže neprijateljeve snage na riječkom frontu, a da udarom sa krila okruži jedinice nemačkog 97. armijskog korpusa na prostoru Klana — Rijeka — Rupa, uz što brže prodiranje 43. divizije prema Trstu. U skladu s tim, naredio je 13. 26. i 19. diviziji da produže sa frontalnim napadima na riječkom pravcu, a 20. diviziju je ojačao jednom brigadom 26. divizije, sa dva tenkovska bataljona i protivoklopnom motorizovanom baterijom, i orijentisao je za nastupanje prema Knežaku. Takođe je naredio Štabu 26. divizije da Treću prekomorsku brigadu ubaci u Istru, a Devetoj diviziji da posle iskrcavanja u Istru izbije na planinu Učku.

Već 25. aprila otpočele su na riječkom frontu ogorčene borbe jedinica 13. i 26. divizije protiv glavnine 97. armijskog korpusa. Snažnim i energičnim napadima 26. divizija je uspela da zadrži inicijativu i nametne odbrambene borbe nemačkoj 188. brdskoj diviziji, što je bilo u suprotnosti sa planovima njene upotrebe i zadacima koje je primila. Neprijatelj je u zoru 26. aprila prešao u protivnapad, ali 188. brdska divizija nije uspela da probije front 26. divizije, niti da odbaci jedinice 13. divizije. U žestokim borbama do 29. aprila nemačka 188. divizija je odbačena sa svojih položaja, a 26. divizija je prodrla u Klanu. Prema našim podacima, Nemci su imali 540 poginulih i više stotina ranjenih vojnika, podoficira i oficira, a 26. divizija 166 poginulih i 540 ranjenih boraca i rukovodilaca.

Štab Armije je ubrzo izvršio još jednu rokadu: zadržao je jednu brigadu 26. divizije na frontu prema Klani i privremeno je prepotčinio Štabu 19. divizije, a sve ostale snage 26. divizije izvukao je sa fronta i prebacio u rejon Ilirske Bistrice.

Proboj fronta neprijatelja na Rječini

Žestoki otpor koji je nemačka 237. divizija pružila u rejonu Sušaka bio je pouzdan indikator da se njeni položaji ne mogu slo-
miti frontalnim napadom. Štab 19. divizije je procenio da treba što
brže i energičnije iskoristiti uspeh jedinica 11. korpusa koje su tog
dana oslobodile Klanu, pa je u taj rejon upućena 26. divizija s na-
merom da udari u neprijateljev levi bok na Rječini i opštim prav-
cem Klana — Sv. Matej — Rijeka. Sa takvom odlukom saglasio se
i Štab Armije.

U toku 25. i 26. aprila jedinice 19. divizije vršile su snažan pri-
stisak duž celog fronta i u raznim pravcima sa težnjom da probiju
odbranu neprijatelja, ali se u tome nije uspelo. Štab Armije je, među-
tim, na tome uporno insistirao kako bi se pristupilo konačnom oslo-
bođenju Rijeke, pa je zbog toga ponovo ojačao 19. diviziju sa četiri
artiljerijska diviziona i tenkovskim bataljonom, što je do tada bilo
najveće grupisanje artiljerije za podršku jedne divizije.

U 6.30 sati 27. aprila, posle avijacijske i artiljerijske pripreme,
počeo je opšti napad 19. divizije na celom frontu. Na pravcu glav-
nog udara koncentrisana je snažna vatra po grebenu Kopice, a arti-
ljerija je dejstvovala i po otpornim tačkama u širem rejonu Lu-
bana. Pešadija je krenula na juriš verujući da je snažna artiljerij-
ska vatra rastrojila neprijateljeve redove, ali se on brzo pribrao,
otvorio pripremljenu zaprečnu vatru i prisilio streljački stroj naših
jedinica da se povuče unazad.

Neprijateljevi položaji probijeni su najpre na levom krilu divi-
zije. Tu su postignuti i najveći uspesi, dok je situacija na pravcu
glavnog udara i desnom krilu ostala uglavnom nepromenjena. Iako
se divizija nalazila u teškim borbama nekoliko dana uzastopno, u
napadu 27. aprila pokazala je veliku udarnu snagu, elan, hrabrost i
požrtvovanje. Zahvaljujući tim svojim kvalitetima, ona je sa uspe-
hom vezala jake nemačke snage na riječkom frontu — Borbeni
grupu »Rijeka«, 237. diviziju i desno krilo 188. divizije, i time olak-
šala obuhvatne manevre krilnih divizija Četvrte armije.

Žestoke borbe nastavljene su i 28. aprila. Zbog kiše, magle i
niskih oblaka avijacija nije mogla dejstvovati, a i dejstvo artilje-

rije je bilo otežano. U toku dana neprijatelj je poduzimao više protivnapada, ali su svi odbijeni. Žestoke borbe su vođene na Rječini, jer je neprijatelj nastojao da svim silama spreči prodor naših jedinica prema Trstu. U borbama od 17. do 30. aprila 10. divizija je imala 311 poginulih i 1.338 ranjenih boraca, a samo u toku 28. i 29. aprila 380 boraca je izbačeno iz stroja.

Desant u Istri

Oslobođenjem Cresa i Lošinja jedinice Četvrte armije našle su se u neposrednoj blizini istarskog poluostrva. Iskrcavanje jedinica Devete divizije na obalu Istre, u rejon Brseča, a kasnije i Mošćeničke Drage i Plomina, gde je stigao Kvarnerski odred mornaričke pešadije, otpočelo je noću 24/25. aprila. Ljudstvo je prebacivano uglavnom motornim jedrenjacima od 20 do 200 tona nosivosti, a konji, artiljerija, tenkovi i druga vozila — motornim splavovima. Naoružani brodovi i patrolni čamci su služili isključivo za zaštitu konvoja i pilotažu kroz minske prepreke.

Da bi Deveta divizija što pre sadejstvovala snagama 26. i 19. divizije na riječkom frontu, Štab te divizije je odlučio da 26. aprila izjutra, ne čekajući iskrcavanje Treće dalmatinske brigade, pređe u napad prema Opatiji i Labinu, koristeći prisustvo jedinice 43. divizije na prostoru Učke. U toku 26. aprila oslobođeni su Medveja i Lovran, a u nastupanju prema Labinu jedinice Devete divizije su ubrzo ušle i u Plomin. Pošto se neprijatelj utvrdio u Ičićima, Druga dalmatinska proleeterska brigada je 27. aprila blokirala to uporište slabijim snagama, a glavninom produžila dejstva prema Opatiji, koju je delimično i oslobodila. Za to vreme je oslobođen i Labin. Goneći neprijatelja, jedinice Devete divizije su 28. aprila uveče oslobodile Opatiju, Volosko i deo Rukavca, i uništile neprijateljev garnizon u Ičićima, čime je potpuno oslobođena istočna obala Istre od Voloskog do zaliva Raše. Nakon toga, glavnina Devete udarne divizije usmerena je prema Trstu, na pravcu prema Matuljima i Kastvu zadržana je Druga dalmatinska proleeterska brigada, a prema Puli je usmeren Kvarnerski odred mornaričke pešadije.

Prodor u pozadinu riječkog fronta

Pošto je 21. i 22. aprila, u sadejstvu sa Kočevskom grupom Sedmog korpusa, razbila i nanela teške gubitke grupaciji Srpskog dobrovoljačkog korpusa, jačine oko 3.000 vojnika, južno od Kočevja,

20. divizija je produžila pokret pravcem Prezid — Mašun — Knežak. Njena 10. brigada je istog dana prešla staru jugoslovensko-italijansku granicu.

Gotovo neometano izbijanje jedinica 20. divizije na Mašun, važan topografski i taktički objekt između reke Krke i Jadranskog mora, ukazao je na potpunu slabost neprijateljeve odbrane severno od Gomanca. U Štabu Četvrte armije potvrdila se pretpostavka da je neprijatelj grupisao glavne snage južno od Snežnika, te da u toj grupaciji glavnu ulogu ima nemačka 188. brdska divizija. Da bi olakšao dejstva na riječkom frontu i okružio nemački 97. armijski korpus, Štab Četvrte armije je naredio 20. diviziji da 27. aprila izjutra probije položaje na pravcu Mašun — Koritnica — Knežak, preseče komunikaciju Rijeka — Postojna — Ljubljana, a zatim desnim obuhvatnim manevrom udari u levo krilo i neprijateljevu pozadinu u rejonu Ilirske Bistrice i oslobodi to mesto. Obezbeđenje boka i pozadine Četvrte armije preuzela je 29. divizija.

Napad 20. divizije počeo je 27. aprila u 7 sati. U toku dana probijen je glavni položaj neprijateljeve odbrane na pravcu Mašun — Koritnice — Knežak i presečena rokadna komunikacija od Ilirske Bistrice prema Postojni, a izbijanjem u rejon Šent-Peter i severno od Ilirske Bistrice, 20. divizija je stvorila uslove za ubacivanje svežih snaga na taj pravac i dalja dejstva ka Postojni, Trstu i Rijeci. Da bi ojačao i ubrzao njena dejstva, Štab Armije joj je privremeno prepotčinio i 11. brigadu 26. divizije.

Narednog dana otpočeo je koncentričan napad na neprijatelja u rejonu Ilirske Bistrice. Nemačke trupe su pružale žestok otpor sve dok nisu bile prisiljene da se sa Milonje povuku prema Ilirskoj Bistrici, što je uzdrmalo moral njihovih jedinica i u Ilirskoj Bistrici, iz koje su se, posle kraće borbe, povukle u popodnevnim časovima, bežeći pred jedinicama 20. divizije. Do mraka 28. aprila 20. divizija je dovršila proboj glavnog neprijateljevog odbrambenog pojasa i upala u slobodan operativni prostor. Odatle je mogla nastaviti uspešna dejstva prema Trstu ili u bok i pozadinu glavnih snaga nemačkog 97. armijskog korpusa na riječkom frontu, radi sadejstva ostalim snagam Četvrte armije.

Oslobodenje Trsta

Prateći situaciju pred frontom Četvrte armije i razvoj događaja u severnoj Italiji, drug Tito je ubrzo došao do zaključka da tršćansku operaciju treba maksimalno ubrzati i za što kraće vreme pri-

vesti kraju. Stoga je 27. aprila uputio Štabu Armije depešu kojom je naredio da na severnom krilu formira grupu od tri divizije (20, 29. i 13), kojom treba nastaviti nezadrživo nadiranje opštim pravcem Lož — Trst, a sa južnom grupom, sastava 26, 19. i Deveta divizija, energično napasti Rijeku, pa ako neprijateljev otpor bude suviše jak, pa se borbe otegnu — nadirati opštim pravcem Klana — Trst, a za blokadu Rijeke ostaviti jednu diviziju, koja će istovremeno štititi levi bok grupe. Za dejstvo oko Trsta neposredno angažovati 43. diviziju i 30. i 31. diviziju Devetog korpusa, a uvodne borbe za Trst otpočeti odmah. Da bi se glavne snage armije mogle nesmetano angažovati na izvršenju osnovnog zadatka, pod komandu Štaba Četvrte armije stavljena je Osmo divizija Četvrtog korpusa, sa zadatakom da obezbedi desni bok Armije sa severa, što je bilo od izuzetnog značaja.

Naređenje druga Tita bilo je nedvosmisleno: osnovni zadatak Četvrte armije jeste oslobođenje Trsta za što kraće vreme.

Tome je trebalo da se podrede sva ostala dejstva, bez obzira na situaciju na riječkom frontu i desnom boku. Naređenje Vrhovnog komandanta da se nezadrživo krene prema Trstu otklanjalo je sve sumnje i dileme oko sigurnosti operacije, koje su se mogle pojaviti u Štabu Četvrte armije, a podređenim štabovima i jedinicama davalo je novi borbeni polet i zanos. Time što je Osmo divizija Četvrtog korpusa stavljena pod komandu Četvrte armije i određena za obezbeđenje njenog desnog boka, Štab Armije je uveliko bio oslobođen brige za osiguranje prodora glavnih snaga od eventualnih udara neprijateljevih jačih grupacija sa severa. Od tog vremena pa do završetka tršćanske operacije Deveti korpus Glavnog štaba Slovenije bio je operativno neposredno potčinjen Štabu Četvrte armije.

U vezi s pomenutim naređenjem druga Tita, Štab Četvrte armije već istog dana doneo je svoju odluku: desnokrilnu napadnu kolonu na pravcu glavnog udara obrazovaće 20. divizija, u prvom, i 29. divizija, u drugom ešelonu, a njihov desni bok osiguraće Osmo divizija. Ta kolona ima zadatak da nadire prema Trstu, ne vodeći računa o svom levom boku (prema Rijeci) i ne zadržavajući se oko neprijateljevih uporišta. Levu napadnu kolonu obrazuje Deveta divizija (bez Druge dalmatinske proleterske brigade), koja najkraćim pravcem nadire prema Trstu, gde će uvodne borbe početi jedinice Devetog korpusa i 43. divizije, kojoj je ponovo naređeno da ubrza pokret ka Trstu. Za vezivanje neprijateljevih snaga na riječ-

kom frontu, a zatim za njihovo okruženje i uništenje, određene su 13. 26. i 19. divizija i Druga dalmatinska proleterska brigada Devete divizije. Noću 27/28. aprila iz Štaba Armije upućena su odgovarajuća naređenja svim jedinicama; prenosili su ih oficiri, a Štabu 20. divizije, koja se nalazila na pravcu glavnog udara, naređenja su usmeno izdali komandant i politički komesar Armije.

U prvim jutarnjim časovima 29. aprila drug Tito je uputio novu depešu Štabu Armije, kojom ga obaveštava da su savezničke trupe već stigle u Padovu i da će, verovatno, sledećeg dana biti u Veneciji, jer nadiru bez otpora. Za dva do tri dana mogu se očekivati i u Trstu. Zbog toga zahteva da borbe za Trst otpočnu odmah. Jedinice Devetog korpusa i 43. divizije treba odmah usiljenim maršem da upadnu u Trst i počnu ulične borbe. Da bi pojačao snage Četvrte armije, drug Tito je istog dana naredio Glavnom štabu Hrvatske da stavi na raspolaganje Armiji još jednu diviziju i da je usiljenim maršom uputi tamo gde Štab Armije to bude zahtevao (upućena je Sedma divizija Četvrtog korpusa).

U nastupnom maršu prema Trstu, ojačana 20. divizija je uništila manja neprijateljeva uporišta u zahvatu pravaca kojima se kretala i već 29. aprila uveče stigla do spoljne odbrane Trsta, na odseku Opčine — Bazovica. Desno od nje nalazila se 30. divizija, a levo — delovi 43. i Devete divizije. Sledećeg dana je završeno potpuno taktičko okruženje neprijateljevog garnizona u Trstu, a na nekoliko pravaca probijena je i njegova linija spoljne odbrane. Pojedine jedinice su se probile u grad, gde su uspostavile vezu sa jedinicama ilegalne Komande Trsta i Devetog korpusa. Istovremeno je i 31. divizija Devetog korpusa ubrzano marševala prema Soči, pripremajući se da 1. maja napadne i oslobodi Goricu i Tržić. Rano izjutra, 30. aprila, otpočeo je napad na Trst. Grad je oslobođen sledećeg dana. Nemački garnizon u Opčinama, jačine preko 3.500 vojnika, pružao je otpor sve do 3. maja, kada je, u 18 sati, položio oružje. Time je prestao svaki organizovani otpor neprijatelja u regionu Trsta.

Okruženje i kapitulacija nemačkog 97. armijskog korpusa

Dok su se operacije prema Trstu, Slovenačkom primorju i Istri razvijale prema planu i u osnovi uspešno, na riječkom sektoru borbe su se nastavljale nesmanjenom žestinom. Kako je planirani protivudar završio bez rezultata, nemački 97. armijski korpus se ubrzo

našao u poluokruženju. Komandant korpusa, general Kibler, bio je prisiljen da već 28. aprila uveče obustavi dalje napade i pristupi organizovanju kružne odbrane u širem rejonu Rijeke. Njegov predlog da napusti riječki front i otpočne sa izvlačenjem nije prihvatio komandant Jugoistoka, general-pukovnik Ler, smatrajući da bi napuštanjem šireg rejona Rijeke bile ugrožene nemačke trupe u Hrvatskoj. Zbog toga je naredio komandantu 97. korpusa da i dalje uporno drži šire područje Rijeke, a da u slučaju potrebe pređe u kružnu odbranu. Radi njegove deblokade, pored manjih jedinica, biće upućena i 7. SS divizija »Princ Eugen«.

Za okruženje i uništenje nemačkog 97. korpusa i ostalih neprijateljevih snaga na riječkom frontu, Štab Četvrte armije je odredio 13. 26. i 19. diviziju i Drugu dalmatinsku proletersku brigadu. Devete divizije, čije je dejstvo podržavao deo armijske artiljerije i motorizovanih jedinica. Sve te snage obrazovale su Riječku operativnu grupu, za čijeg komandanta je određen general-major Božo Božović, komandant 26. divizije. Osnovna ideja Štaba Armije bila je: brzim i energičnim dejstvima krilnih jedinica, uz istovremeni snažan pritisak sa fronta, slomiti neprijateljev otpor, izbiti na komunikaciju Rijeka — Trst, tu zatvoriti obruč oko glavnine nemačkog 97. korpusa i prisiliti ga da se preda ili ga uništiti u širem rejonu Rijeke.

Zbog nepovoljnog razvoja situacije na ostalim delovima jugoslovenskog ratišta, general Ler nije mogao da uputi obećanu pomoć 97. armijskom korpusu. Otuda je njegovo dalje zadržavanje u širem rejonu Rijeke, kada su jedinice Četvrte armije već oslobodile Trst, postalo bespredmetno. Zbog toga je naredio Štabu korpusa da se sopstvenim snagama probija preko Ilirske Bistrice i Postojne u rejon Ljubljane, gde je trebalo da ga prihvate druge nemačke jedinice. Istog dana je u Štabu Četvrte armije stigla i depeša Glavnog štaba Hrvatske, kojom on obaveštava Armiju da je nemački 97. korpus dobio zapovest da se u toku noći 2/3. maja probije prema Ljubljani. Ta vest je ubrzo i potvrđena: istog dana posle podne komandant nemačkog 97. korpusa, general Kibler, izdao je zapovest potčinjenim komandantima za povlačenje prema Ljubljani.

Kibler je planirao da se korpus povlači i probija u vidu pokretnog »ježa«, na čijem će se težištu, na čelu proboja, nalaziti 188. brdska divizija, najefikasnija i najjača jedinica 97. korpusa. Nemačke snage brojale su ukupno oko 20.000 ljudi.

Pred frontom proboja 97. armijskog korpusa — na jakim položajima kod Ilirske Bistrice — nalazile su se jedinice 26. divizije, a u neposrednoj blizini iza njih Osmu udarna divizija. Snage Četvrtе armije, koje su napadale na bokove i neprijateljevu pozadinu, sve više su sužavale обруч oko neprijatelja. Pažljivo prateći razvoj situacije, Štab Armije je na vreme uočio namere Nemaca da se probiju iz okruženja, pa je zato brzo reagovao privlačenjem svežih jedinica. Takva odluka je u datom trenutku bila jedino svrsishodna, jer su nemačke trupe nakon izbijanja u rejon južno od Ilirske Bistrice pokušale da dvostranim obuhvatnim manevrom odbace naše jedinice i oslobode komunikacije za povlačenje svojih snaga u pravcu Šent-Peter.

Borbenim završnim dejstvima za uništenje 97. armijskog korpusa rukovodio je komandant Četvrtе armije, general-lajtnant Petar Drapšin. On je usmerio Osmu diviziju da odmah napadne, odseče i okruži klin Borbene grupe »Rajndl«, koji je u noći 3/4. maja prodro do Prema, a kao pojačanje Četvrtom korpusu stavio mu je na raspolaganje 10. brigadu 29. divizije. Istovremeno je naredio 43. diviziji da posedne položaje Pregarje — Celje i Prelože — Ribnica, radi sprečavanja neprijatelja da prodre prema Trstu. Borbe sa okružnim neprijateljem nastavljene su i tokom 4. i 5. maja, naročito posle odluke komandanta 97. nemačkog korpusa da po svaku cenu zauzme Ilirsku Bistricu.

Pod pritiskom nadmoćnijih snaga jedinice 26. divizije napustile su Ilirsku Bistricu i povukle se severnije, na nove položaje. To je prisililo Štab Armije da odmah naredi komandantu Četvrtog korpusa da Sedmu diviziju orijentiše prema Ilirskoj Bistrici, gde su premorene jedinice 26. divizije teško odolevale neprijateljevim napadima. Štab korpusa i Sedma divizija su stigli na prostor južno od Šent-Petera istoga dana, a ubrzo je pristigla i motorizovana grupa artiljerijske brigade Četvrtog korpusa. Tako su se iza 26. divizije, na pravcu proboja nemačkog 97. korpusa, našle dve kompletne divizije Četvrtog korpusa, čime je gotovo eliminisana mogućnost da se neprijatelj probije prema Ljubljani.

U takvoj situaciji je Štab Armije doneo odluku za prelazak u odlučan napad, koji je otpočeo 6. maja. Pod silovitim udarima naših jedinica razbijeni neprijatelj se u panici povlačio u Ilirsku Bistricu i već do mraka jedinice Osme divizije su u snažnom nalletu prodrle do centra grada, gde su zarobile nekoliko stotina nemačkih vojnika. Pokušaji nemačkog 97. korpusa da se probije prema Šent-Peteru nisu uspeli. Ubrzo je njegova glavnina sabijena

na vrlo mali prostor, širine i dužine oko četiri kilometra. Kako ni na ostalom delu fronta stanje nije bilo bolje, Štab 97. korpusa je zatražio prekid vatre i pregovore radi kapitulacije.

U noći 6/7. maja, u Štabu Četvrtog korpusa, predstavnici nemačkog 97. armijskog korpusa prihvatili su potpunu kapitulaciju. Dokument o kapitulaciji, u ime Četvrtog korpusa potpisali su načelnik Štaba, pukovnik Stanko Bjelajac, i politički komesar Osme divizije Šukrija Bijedić, a u ime Štaba armijskog korpusa, koji se predaje, pukovnik Rajndl. Borbe su odmah prekinute, a sve snage pod komandom generala Kiblera dobile su naređenja da se bezuslovno predaju.

Zadatak da razoružaju 97. armijski korpus preuzele su jedinice Osme divizije. Samo u rejonu Ilirske Bistrice razoružano je oko 16.000 neprijateljevih vojnika, među kojima tri generala i četrdesetak viših oficira. Još nekoliko hiljada nemačkih vojnika razoružale su ostale jedinice Četvrte armije. Predali su se: komandant 97. armijskog korpusa, general Kibler; komandant 188. brdske divizije, general Fon Heslin (Hösslin), i komandant 237. pešadijske divizije, general Grevenic (Gröweniz).

Vazduhoplovna podrška dejstava Četvrte armije

Vazduhoplovna podrška jedinica Četvrte armije u riječko-tršćanskoj operaciji ispoljavala se u izviđanju komunikacija, napadima na neprijateljeve utvrđene položaje i bombardovanju njegovih artiljerijskih vatrenih položaja. U toku operacije Prva i Druga eskadrila izvršile su ukupno 160 avio-poletanja. Njihova dejstva, međutim, završena su znatno pre završetka operacije (26, odnosno 28. aprila), jer komanda 281. vinga BAF nije više davala zadatke našim eskadrilama. To je učinjeno iz političkih razloga. Zapadni saveznici nisu želeli da naše jedinice same, bez njihovog učešća, oslobode Istru, Slovenačko primorje i Trst. Zbog neaktivnosti savezničke avijacije, vrhovni komandant Tito naredio je 6. maja načelniku Generalštaba Jugoslovenske armije da ubuduće ne traži sadejstvo savezničke avijacije, a od feldmaršala Aleksandera je zatražio da saveznički avioni obustave svako nadletanje zone operacije Jugoslovenske armije.

Komandovanje i sadejstvo u vazduhoplovnoj podršci snaga Četvrte armije ima mnogo specifičnosti, koje su proizilazile iz prirode i karaktera dejstava njenih jedinica, s jedne strane i organiza-

cijske strukture vazduhoplovnih snaga, s druge strane. Izdavanje zadataka avio-jedinicama bilo je isključivo u rukama komandanta 281. vinga BAF, a slično je bilo i sa obezbeđivanjem saradnje i veza sa jedinicama Jugoslovenske armije. Veza je održavana preko britanskih oficira za vezu pri štabovima naših jedinica, ali najčešće nije bila ni brza ni pouzdana, a zadaci koje je izdavao BAF bili su dosta površni (oskudni podaci o cilju).

Prva i Druga eskadrila NOVJ bile su potpuno potčinjene britanskom vazduhoplovstvu i dejsstvovale su pod komandom 281. vinga BAF-a, a prema zahtevima naših štabova. Otuda komandiri eskadrila nisu mogli da ispolje nikakvu inicijativu i samostalnost, niti su imali direktnu vezu sa našim jedinicama koje su podržavali. Stoga su bili u teškom položaju i u pogledu izvršenja zadataka i u pogledu sadejstva trupama na bojištu.

Saradnja između eskadrila BAF-a i jedinica Četvrte armije nije mogla bolje da se organizuje zbog pomanjkanja sredstava veze, ali još više zbog nesigurnih i nepouzdatih kontakata naših štabova sa organima BAF-a. Bilo je, doduše, i slučajeva da su pojedini naši komandanti sa rezervom prihvatili saradnju sa britanskom avijacijom, a neki su potcenjivali značaj i važnost saradnje sa vazduhoplovstvom. Zbog svega toga može se zaključiti da je vazduhoplovna podrška bila u suštini sporedan elemenat u planiranju i toku operacija, što ne znači da u pojedinim fazama borbe njen uticaj nije bio i izuzetno značajan. Da je postojala direktna i bolja veza između avijacije i naših štabova, sigurno je da bi obim i uticaj vazduhoplovne podrške na borbeno dejstva Armije u završnim operacijama bio znatno veći.

*

U sklopu završne ofanzive Jugoslovenske armije, jedinice Četvrte armije su od 20. marta do sredine maja 1945. godine u operacijama na primorskom pravcu oslobodile Liku, Gorski kotar, Hrvatsko primorje, sva ostrva severnog Jadrana, Istru, Slovenačko primorje, Trst i deo Slovenije. Time je potpuno izvršen zadatak koji je postavio vrhovni komandant maršal Tito.

Četvrta armija je dejsstvovala na posebnom strategijsko-operativnom pravcu, bez neposredne, čvršće veze sa ostalim snagama Jugoslovenske armije. Otuda je rukovođenje operacijama bilo uslovljeno, pre svega, stepenom samostalnosti i sposobnosti Štaba Armije i štabova potčinjenih jedinica. Uzastopnim napadnim ope-

racijama, u kojima je ispoljena izuzetna veština u primeni manevra i ostvareno skladno i efikasno sadejstvo vidova i rodova, uspešno su realizovani zadaci visokog operativnog nivoa.

Izvršenje zadataka Armije na dubini od oko 300 km otežavala su prvenstveno dva elementa: vrlo snažna neprijateljeva grupacija (ukupne jačine oko 130.000 vojnika) i brdsko-planinsko zemljište kojim je Armija prodirala. Uz sve to, neprijatelj je bio raspoređen na brojnim objektima i položajima stalne i polustalne fortifikacije, čije je savlađivanje zahtevalo izuzetno smele manevre, veliku hrabrost boraca i odlučnost štabova. Frontalni napadi i potiskivanje neprijatelja sa jednog položaja na drugi predstavljali su u takvim uslovima i okolnostima ne samo pogrešan operativno-taktički izbor već i potpuno neracionalan rizik, bez opravdanja. Zato su primenjivani obilasci, bočni i udari iz pozadine. Jedino se primenom takvih borbenih operativnih postupaka moglo obezbediti odsecanje i okruženje neprijatelja i prenošenje dejstava u dubinu njegovog operativnog rasporeda.

Operacije Četvrte armije trajale su 49 dana, sa prosečnim tempom nastupanja od oko 6 km na dan, što je bilo iznad proseka koji su ostvarivale armije Antihitlerovske koalicije u drugom svetskom ratu na takvom zemljištu. To se moglo postići, pre svega, visokim moralnim i izuzetnim borbenim i stručnim kvalitetima boraca i starešina Četvrte armije i jedinica koje su joj sadejstvovala.